

БЕЛЬСЬКА
Тетяна,
BELSKA
Tetyana,

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: у статті з'ясовано зміни архетипних структурних елементів свідомості в процесі соціально-історичного розвитку, визначено їх вплив на громадянське суспільство та владно-суспільні відносини на сучасному глобальному етапі розвитку цивілізації.

Ключові слова: архетип, глобальне громадянське суспільство публічна політика, владно-суспільні відносини.

УДК 35. 088.8: 323.2

Тетяна БЕЛЬСЬКА

АРХЕТИПНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сьогодні важливого значення в науці набувають питання природи людини, дослідження архетипних структурних елементів свідомості та формування ціннісних установок з метою використання в державному управлінні.

Архетипні образи в сучасних умовах є засобом управління людьми, тому цікавість до проблеми архетипів серед науковців у галузі державного управління та в суспільстві зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні положення щодо дослідження становлення та розвитку громадянського суспільства були закладені в працях Т. Гоббса [6], Дж. Локка [13], Ж.-Ж. Руссо [22], Г. Гегеля [4], Е. Гідденса [5], С. Гантінгтона [27], Дж. Александера [31].

Важливого значення для розробки пропозицій щодо покращення співпраці публічної влади з громадськістю та вирішення проблем набувають роботи зарубіжних дослідників Е. Арато [11], Д. Коена [11], А. Назарчука [16], Р. Патнама [19,], А. Токвіля [26], Ф. Шміттєра [29], О. Цисаржа [8] та ін.

Проаналізувавши зміни архетипних структурних елементів свідомості в процесі соціально-історичного розвитку, визначаємо їх вплив на громадянське суспільство та владно-суспільні відносини на сучасному глобальному етапі розвитку цивілізації.

Мета статті – вказати на циклічність становлення і розвитку громадянського суспільства в різні періоди соціально-історичного розвитку, з'ясувати особливості формування архетипних структурних елементів громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Архетипні структурні елементи свідомості є концентрованим вираженням різних параметрів суспільного життя людей упродовж тисячоліть.

«Архетип» походить від двох грецьких слів: arche – початок і typos – форма, зразок. У пізньоантичній філософії воно використовувалося для позначення прообразу, ідеї [8]. Грецькі філософи трактували *архаї* як початок або первинні принципи, наприклад вода, вогонь – це те, що вони називали *аттеіров*, «нескінченне». Таким чином, йдеться про первинні стани, які ніколи не старіють, ніколи не можуть бути перевершені й існують завжди [27, с. 18]. Архетип – це, перш за все, результат творчої роботи людського мозку, і, можливо, але меншою мірою, на нього вплинули умови середовища. Архетипи колективного несвідомого К. Юнга означають сферу глибинних шарів людської психіки, що мають стійкі риси давнього досвіду людини [3, с. 13]. Таким чином, за К.Г. Юнгом, несвідоме складається з трьох шарів: особистісного несвідомого як поверхневого його шару, колективного несвідомого – природженого глибокого шару, що має не індивідуальну, а спільну природу, містить у собі досвід попередніх поколінь людства й охоплює надособистісний універсальний зразок, виступаючи спільним підґрунтям духовного життя людини.

Соціальним подіям, у тому числі історичним процесам, властиві ритмічність або циклічність. Прихильниками цієї ідеї є П. Сорокін

[21], А. Тойнбі [25], Е. Афонін [2] та ін. Цикл складається із чотирьох структурних елементів: революція (стан розвитку, пов'язаний з народженням нового соціального суб'єкта «Ми») – інволюція (період розвитку, пов'язаний зі згортанням соціального простору, становленням і функціонуванням соціальних інституцій) – коеволюція (становлення соціального суб'єкта «Я») – еволюція (період розвитку, пов'язаний із розвитком соціальних інституцій) [2]. Антична історія (Давня Греція і Давній Рим), Середньовіччя (Відродження і Просвітництво), Модерн і Постмодерн складають цикли соціально-історичного розвитку. Слід указати, що громадянське суспільство активізується в період революції.

Уперше архетип громадянськості можна виявити в античні часи, коли починають формуватися елементи громадянського суспільства. Для Аристотеля громадянське суспільство і держава є тотожними поняттями: «держава є певним об'єднанням, а будь-яке об'єднання утворюється для певного щастя... До найбільшого і найвищого з-поміж усіх благ, власне прямує те об'єднання, що є найголовнішим і охоплює решту об'єднань» [1, с. 15]. Однак участь давніх греків в управлінні державними справами не зовсім відповідає архетипній концептуальній основі громадянського суспільства.

Воротами епохи, в якій конститується громадянське суспільство, є Реформація (XVI в.). Теоретичні погляди лідерів Реформації дозволили наповнити існуючі архетипи громадською активністю. Протестантизм можна інтерпретувати як джерело, що породило символічне оформлення громадянського суспільства. Ідеї протестантів уперше порушили той баланс, який існував у суспільстві. Католицизм був найбільш відповідною ідейною оболонкою для такого устрою, в якому кожен виконував свою станову усталену роль. Існували суспільства ремісників, селян та інших, які були ізольовані один від одного жорсткими дискурсивними бар'єрами. Людина в такому суспільстві посідала постійне, відведене спеціально для неї місце [27, с. 106].

Нові економічні зміни підтримали церковні реформи Жана Кальвіна. В умовах економічних та ідеологічних змін формується громадянське суспільство.

У період Середньовіччя церква відігравала важливу роль. Творці християнської політичної теорії (Аврелій Августин і Хома Аквінський) різко протиставляли церкву і державу. Уся історія людства, на їх думку, – це грандіозне звершення задуму божественного творіння, поява церкви у цілому має вирішальне значення. Церковні діячі в окремих державах призначали королів.

Історія України теж має такий приклад: Данило Галицький був коронований і в 1253 р. прийняв королівський титул і став королем Русі. Однак це практично єдиний випадок в історії України. Батько Данила Романовича – родоначальник нової династії князів і видатний будівник Галицько-Волинської держави Роман Мстиславич, який князував з 1199 по 1205 рік, на пропозицію Папи Римського Інокентія III, що послав до нього своїх послів, отримав відмову.

Однак настає момент, коли «світська влада, яка представляє державу, починає боротьбу із церквою за свою значимість. Позиції держави зміцнюються в процесі економічних змін. Держава у боротьбі з церквою об'єднує навколо себе спілки представників різних професій, незадоволених церковними податками і зборами. Тому цілком логічно, що в цей період громадянське суспільство асоціюється з державою».

Наведемо роздуми вчених Середньовіччя, що сформулювали основні архетипи у відносинах «громадянське суспільство – держава».

Англійський мислитель Т. Гоббс (1588–1679 рр.) виходив з того, що держава виникла на основі «суспільного договору». У роботі «Левіафан» (1656 р.) він створив гімн державі, яка приводить до влади розуму, миру, безпеки, багатства та цивілізованої впорядкованості. Мислитель стверджував: «Це реальна єдність, втілена в одній особі шляхом угоди, укладеної кожною людиною з кожною іншою таким чином, не наче кожна людина сказала іншій: я уповноважую цю людину або це зібрання осіб і передаю їй моє право управляти собою на тій умові, що ти так само передаси йому своє право і санкціонуєш всі його дії. Якщо це здійсниться, то множина людей чи

множина, об'єднана таким чином в одній особі, називається державою, латиною – *civitas*» [6, с. 321]. Т. Гоббс першим уводить у політичну науку термін «громадянське суспільство», яке він ототожнював з державою.

Дж. Локк (1632–1704 рр.) у роботі «Два трактати про правління» досліджував проблеми державної влади і громадянського суспільства. Він розглядає громадянське суспільство як «єдиний шлях, за допомогою якого будь-хто відмовляється від своєї природної свободи й обмежує себе правилами гри громадянського суспільства, – це угода з іншими людьми про об'єднання в спільноту, для того щоб зручно, благополучно і мирно спільно жити, спокійно користуватися своєю власністю і перебувати у більшій безпеці, ніж будь-хто, хто не є членом суспільства» [13, с. 361]. І далі: «Влада суспільства чи створеного людьми законодавчого органу ніколи не може поширюватися далі, ніж це необхідно для спільного блага... І хто б не володів законодавчою чи верховною владою в будь-якій державі, він зобов'язаний правити відповідно до постійних законів, проголошених народом і відомих народу, а не шляхом імпровізованих указів» [13, с. 365].

На думку Дж. Локка, народ має право не підтримувати і навіть повалити безвідповідальний уряд. Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо ототожнювали поняття «громадянське суспільство» і «державу».

Особлива заслуга в розробці теорії громадянського суспільства належить Г.В.Ф. Гегелю. У «Філософії права» зазначено: «Громадянське суспільство це диференціація, яка виступає між сім'єю і державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, це важливіше, ніж розвиток держави» [4, с. 228].

Громадянське суспільство являє собою могутню силу, яка заволодіває людиною, вимагає від неї, щоб вона на неї працювала, була всім тільки за допомогою неї і робила все лише за її допомогою. Якщо людина має бути таким членом громадянського суспільства, то вона зберігає в ньому ті ж само права і домагання, які мала у родині. Громадянське суспільство має захищати свого члена, обстоювати його права, а індивід, у свою чергу, зобов'язаний дотримуватися прав громадянського суспільства [4, с. 268].

У цій своїй якості загальної сім'ї громадянське суспільство зобов'язане і має право наглядати за вихованням дітей і впливати на нього, припиняючи свавілля і випадкові наміри батьків, оскільки воно має стосунок до здатності людини стати членом суспільства. Так як громадянське суспільство зобов'язане містити індивідів, воно має також право змушувати їх дбати про засоби до існування [4, с. 269–270]. «Держава є взагалі першим, усередині якого сім'я розвивається у громадянське суспільство, і сама ідея держави розпадається на ці два моменти; у розвитку громадянського суспільства моральна субстанція знаходить свою нескінченну форму» [4, с. 278]. Громадянське суспільство, за Г.В.Ф. Гегелем, стоїть вище за сімейні узи, виникає на певному рівні розвитку суспільства, але воно не має цілісності й консолідованості, притаманних державі.

Протестантизм, протистояння держави і церкви, що сприяли виникненню громадянського суспільства, є більш характерними для західноєвропейського суспільства.

Для східноєвропейського суспільства більше притаманна концепція, що утверджується наприкінці XVIII – на початку XIX ст., прихильники якої стверджували, що громадянське суспільство є відмінним від держави. Для східноєвропейського суспільства характерною є ситуація описана Н. Макіавеллі. Н. Макіавеллі у своїй праці «Государ», аналізуючи взаємовідносини між владою і народом (у сучасному розумінні народ розглядається як «громадянське суспільство»), робить низку важливих висновків. Він поділяє держави на ті, де «піддані звикли коритися державцям», і на ті, де народ «споконвіку жив вільно» [14]. Між владою і народом виникають політичні, економічні та соціальні взаємовідносини. Характеризуючи політичні відносини, Н. Макіавеллі вказує: «Якщо Государ прийшов до влади з допомогою народу, він повинен прагнути утримати його дружбу... Інакше в тяжкий час він буде скинутий» [14, с.

13]. У соціальному аспекті – «упорядковані держави і мудрі правителі вживали всіх заходів для того, щоб... бути бажаними народу, оскільки це належить до найважливіших турбот тих, хто править» [14, с. 15]. Радячи правителям, як уникнути ненависті й презирства народу, філософ наголошує на економічному аспекті взаємовідносин: «більшість людей задоволена своїм життям, до тих пір, доки не зачіпаються їх честь і майнові інтереси» [14, с. 16].

На думку Н. Макіавеллі, в природі влади закладено зверхність над «громадянським суспільством»: «Мудрому державцю слід ужити заходів для того, щоб громадяни завжди і за будь-яких обставин мали потребу в правителі й у державі» [14, с. 13].

Джон Кін визначає інші умови створення архетипів громадянського суспільства. Він в одній зі своїх робіт досліджує роль міст у процесі становлення громадянського суспільства й доводить, що саме в місті формулюються архетипи громадянського суспільства. Право на спротив тиранії, скасування монархії, конституційні конвенції, письмові конституції, народні вибори, громадянські свободи, обмежений строк правління – все складається на початку існування міст [34]. Без цього сьогодні є немислимим державне управління.

Міста, що отримали Магдебурзьке право, не були державами у державах, а стали острівцями громадянського суспільства в межах феодальних країн [19, с. 28].

З XVI сторіччя поширюється поняття «модерн» (modern), що репрезентує Нову добу в розвитку людства. Ця доба об'єднала здобутки попередніх історичних епох Відродження та Просвітництва, ставши своєрідним узагальненням і водночас початком нового циклу суспільного розвитку. Своє змістовне втілення Модерн знайшов у наукових парадигмах позитивізму, матеріалізму, атеїзму, в концептах ліберальної демократії та уявленні щодо індивідуальної гідності, яка перетворюється на ідеологію свободи і прав людини [24, с. 26].

Головними стратегіями доби Модерну стають, по-перше, модернізація соціально-економічної сфери, що зробила економічне зростання суспільною метою, а мотивація індивідів стала рушійною силою соціального розвитку.

Демократизація й лібералізація сприяють установленню відносин між державою та громадянським суспільством. Політична участь, конкуренція, поява нового типу особистості – індивіда, що усвідомлює себе вільною істотою, наділеною від природи правами людини та громадянина, сприяють формуванню нових епохальних архетипних елементів.

Від середини XIX ст. до другої половини XX ст. відбувається усвідомлення тих негативних тенденцій, які з розвитком буржуазного суспільства приніс ринок – наростання соціальних конфліктів. Теорія громадянського суспільства змінюється і проявляється в опануванні насильницьких методів вирішення конфліктів. Стають популярними соціалістичні концепції, серед них і одна з найрадикальніших – марксизм.

Громадянське суспільство для К. Маркса є формою, в якій здійснюється економічний розвиток, сфера праці, виробництва й обміну. У вступі «До критики політичної економії» він характеризував громадянське суспільство як похідне після матеріальних умов життя і вважав, що «анатомію громадянського суспільства необхідно шукати у політичній економії» [15, с. 4]. Громадянські зв'язки й громадянське суспільство є формою класових відносин, породженою капіталістичним способом виробництва, що має загинути разом з ним. Німецький мислитель уявляв процес формування громадянського суспільства в умовах соціалізму через створення сильної держави – диктатури пролетаріату, яка, змінюючись та перетворюючись на всенародну державу, передає свої владні функції суспільству і врешті-решт відмирає, а на її місці з'являється справжнє громадянське суспільство.

Аналогічної думки дотримувався і В. Ленін [19, с. 33–34]. Дійсність довела утопічність цієї концепції.

З цього часу починається доволі тривалий спад цікавості до цієї проблематики. Одна з причин цього полягає у встановленні тоталітарних режимів ХХ ст., втручанні держави у сферу приватного життя громадян.

У середині ХХ сторіччя широкого вжитку набуває поняття «постмодерн». Для нього є характерними спеціалізація та впровадження раціонально-правових цінностей в організації економічного, політичного та соціального життя, зокрема розширення сфери індивідуального вибору та політичної участі громадян.

Відновлення цікавості науковців до проблематики громадянського суспільства відносять до 70–80-х рр. ХХ ст. Центр ваги у вивченні соціальних проблем переноситься із соціалізму на аналіз процесу переходу від тоталітаризму через авторитаризм до демократичного устрою, а також на дослідження проблем громадянського суспільства. На цьому етапі громадянське суспільство набуває нового значення, воно виділяється в окрему сферу. Громадянське суспільство стало усвідомлюватися як сфера, аналітично незалежна і відділена від держави та ринку. У ХІХ ст. створюються нові інститути громадянського суспільства – профспілки, товариства, політичні партії, в ХХ ст. – громадські організації і об'єднання, неурядові аналітичні центри.

Історичні форми розуміння громадянського суспільства сприяли виникненню різних наукових підходів до питання взаємовідносин між владою та громадянським суспільством.

Чеський учений О. Цисарж виділяє три історичні традиції у питанні формування архетипних образів громадянського суспільства: неоліберальне, консервативне та соціал-ліберальне сприйняття. Відповідно до першого з них ядро громадянського суспільства становить ринок. Громадянське суспільство з цієї перспективи створюється індивідуумами, яких цікавлять їх особисті цілі, і в цьому сенсі воно протиставляється державі. Відповідно до консервативного підходу громадянське суспільство складається з традиційних суспільних інституцій, що утворюють його структуру, основний центр тяжіння яких перебуває в сім'ї та церкві. Відповідно до третього підходу, який нині домінує не лише в плані дискусій про громадянське суспільство, але також і в питанні політики його підтримки, структуру громадянського суспільства формують різні організації, які неможливо ототожнювати ні з сім'єю, ні з ринком (і доповнимо: ні з державою). Це просто середовище, в якому уживаються різні групи за інтересами, самостійні організації та об'єднання, через які громадяни виражають свою зацікавленість і які їм допомагають задовольняти їх потреби [8, с. 5].

Концепція громадянського суспільства інтенсивно розробляється зарубіжними вченими, зокрема англійським дослідником Е. Геллнером, його співвітчизником Дж. Кіном [10], французькими вченими Ж. Керманом і Р. Фассаером, американськими політологами Е. Арато й Д. Коеном [11], Дж. Александером [31], Ф. Шміттером [29] та ін.

Сучасний британський соціолог Е. Гідденс вважає, що економічна сфера має особливе значення для доповнення архетипного образу громадянського суспільства. «Громадянське суспільство являє собою сферу, всередині якої відбувається накопичення капіталу, що здійснюється завдяки механізмам ціни, прибутку та інвестування в ринок праці і товарний ринок» [5, с. 282]. Як К. Маркс, так і Е. Гідденс відмічають, що держава перебуває в суперечності з громадянським суспільством і, разом з тим, нею ж формується і «залежить від механізмів виробництва та відтворення» суспільства. У свою чергу, Д. Коен та Е. Арато під громадянським суспільством розуміють «сферу соціальної інтерації між економікою та державою, що складається, в першу чергу, зі сфер найбільш близького спілкування (зокрема, сім'ї), об'єднань (зокрема, добровільних), соціальних рухів і різних форм публічної комунікації» [11, с. 7].

Цікавою є думка Т. Карозерса, який вважає, що громадянське суспільство може і повинно викликати, дратувати, і навіть інколи протистояти державі. Але громадянське суспільство і держава потребують одне одного, і в ідеалі вони розвиваються в тандемі, а не одне без одного [35].

Нові реалії суспільства спільного добробуту в країнах розвинутої демократії привернули увагу тих учених, які намагаються знайти способи поєднання зусиль держави загального добробуту і громадянського суспільства в досягненні рівної свободи для всіх та більшої соціальної справедливості, формуванні соціального капіталу (Дж. Кін, Ч. Тейлор, Н. Розенблюм, Р. Патнам).

Часто для характеристики суспільства загального добробуту вживається поняття «соціальний капітал», що увійшло в науковий обіг завдяки працям П. Бурд'є та Д. Коулмена [32]. У 80-х – на початку 90-х років ця теорія набула нового дихання завдяки науковим працям та публіцистичним статтям Р. Патнама. Він розкрив вплив соціально-культурних факторів та історичної традиції на політичний розвиток Півночі й Півдня Італії. У центрі його уваги – цивільна громада як осередок соціального життя з культурно визначеними рисами поведінки її членів, в якій «ціннісні ставлення і зразки практики утворюють взаємно підтримуючий еквілібріум» [19]. Поняття соціального капіталу характеризує якраз цю єдність культури і структури, що складається в межах цивільних громад. Воно містить у собі норми взаємності (такі як довіра та толерантність) і мережі громадської залученості (участь людей у різноманітних спілках та об'єднаннях як нині, так і в минулому) [37]. Взаємно підсилюючи один одного, ці два аспекти соціального капіталу роблять людей здатними до солідарних дій, кооперації зусиль і взаємодопомоги. Як наслідок, люди, схильні добровільно підкоряються правовим нормам, і створюють сприятливе соціальне середовище для функціонування демократичних інститутів.

Соціальний капітал є ознакою зрілості й ефективності громадянського суспільства, а також тим його основним продуктом, що забезпечує вплив громадянського суспільства на інші сфери суспільного життя, у тому числі (а можливо і насамперед) – на політику. Головним осередком формування соціального капіталу, за Р. Патнамом, є цивільна громада, якій притаманні політично-правова рівність і домінування горизонтальних зв'язків; громадська залученість і громадська доброчесність, що означає цікавість до суспільних справ і присвяту громадській справі; налаштованість на взаємність і співпрацю; солідарність, довіра, толерантність [37]. Про необхідність розвитку взаємовідносин громадянського суспільства та влади саме в цьому напрямі пишуть також теоретики сучасного лібералізму та учасницької демократії М. Вольцер, Б. Барбер, Дж. Сміт тощо.

В умовах глобалізації з'явилися нові форми взаємовідносин влади і громадянського суспільства, а також напрямки наукових розробок цієї тематики. За умов глобалізації ми маємо справу з міжнародними управлінськими структурами і глобальними інститутами громадянського суспільства. М. Едвардс, досліджуючи глобальне громадянське суспільство, зазначає, що для нього є характерним принципове зменшення ролі політики в житті суспільства за рахунок розширення вільного ринку і свободи особистості [33].

Глобальне суспільство – це не особливий соціальний лад, а всепланетна система співпраці й співіснування різних соціумів і культур. Вона означає існування світової спільноти як глибоко диференційованого цілого [21, с. 1]. Уперше в історії в людей у всепланетарному масштабі поступово виробляється спільне розуміння основних принципів життєустрою, що становить ідеологію глобалізації [18, с. 44]. Глобалізація – процес взаємозв'язку, який означає, що наше життя все більше проходить під впливом подій, що відбуваються, але рішення ухвалюються на великій відстані від нас. Головною ознакою глобалізації є те, що географічна відстань є доцільністю, але зменшується, і що територіальні межі, як, наприклад, між національними державами, стають менш важливими [6, с. 120].

Важко переоцінити створення віртуальних соціальних мереж для об'єднання зусиль громадянського суспільства. Останнім часом особливого поширення набула така форма взаємодії органів публічної влади з громадськістю, як інформаційні технології та електронне врядування. Стів Вулгар очолив групу вчених, яка вивча-

ла соціальний аспект «віртуального суспільства» згідно з програмою «Віртуальне суспільство? Соціальні наслідки і контекст нових електронних технологій», ухваленою у Великобританії в 1996 році [36]. У дослідницькій програмі говорилося про необхідність створення нового напрямку соціальної науки, присвяченого формуванню політики на основі глибшого розуміння і практики в галузі нових електронних технологій та інформаційної інфраструктури. Мета цієї науки полягає в тому, щоб вивчити в соціальному контексті та вжити заходів у напрямку нових електронних технологій і вплив технологій на людську поведінку, й організацію діяльності людей у суспільстві [36].

А. Назарчук аргументує, що інститути громадянського суспільства існують зазвичай не відокремлено, а створюють взаємозв'язані мережі. Усі види людських об'єднань, які мають справу з масовістю і регулярністю, спираються на мережевий принцип. «Зв'язок родичів між собою справдавна утворював родові мережі, механізми класової солідарності реалізовувалися через мережі активістів класового протесту, влада перетворювалася на державу, коли охоплювала своїми мережевими структурами всю територію країни, традиційне суспільство перетворювалося на станове, якщо могло сформувати мережі, що об'єднували стани» [16].

На його думку, будь-яка мережева організація може боротися за владу, впливати на певні рішення органів публічної влади, стати політичною силою. «Маючи в своєму розпорядженні щільну комунікаційну мережу, суспільство дихає і коливається, немов клубок електричної напруги, енергія якої готова будь-якої миті перетекти з одного місця в інше. Як і рух капіталів, рух суспільного інтересу чуйно реагує на будь-які подразники» [16]. Мережа має властивість демократизувати комунікацію й об'єднувати різні ієрархічні рівні єдиною комунікаційною площиною. Мережева влада інформує, а не наказує. Вона не перешкоджає активності опозиції, критиці мас-медіа. Влада змінює стиль спілкування з впливу на діалог, з ієрархічного підпорядкування на горизонтальну комунікацію. Таким чином встановлюються нові типи й моделі відносин. У зв'язку з цим на Заході з'явилася професія соціального організатора (community organizers).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вищезазначене служить достатньою підставою для висновку про те, що архетипні структурні елементи свідомості людей формувалися впродовж різних соціально-історичних епох під впливом низки факторів. Влада і громадянське суспільство впродовж різних соціально-історичних циклів змінювали форми та методи дії. Сьогодні стало зрозуміло, що без свідомості, яка готова по-новому сприймати глобальний сучасний світ, зусилля людства виявляться неефективними.

Література:

1. Аристотель. Політика / Аристотель ; [пер. з давньогрец., передм. О. Кислюк] – К. : Основи, 2005. – 239 с.
2. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов. – Х. : Золота миля, 2008. – 504 с.
3. Беттельгейзе Д.Д. К Феномен планетарної свідомості: філософсько-антропологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 – «Філософська антропологія, філософія культури» / Д.Д. Беттельгейзе. – Х., 2007. – 34 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Філософія права / Г.В.Ф. Гегель ; [пер. с нем.] ; [авт. вст. ст. С. 3–43 и примеч. В. С. Нерсисянц]. – М. : Мысль, 1990. – 526 с. – (Сер. : «Философское наследие»).
5. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с. – (Сер. : «Концепции»).
6. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Антология мировой политической мысли : в 5 т. – М., 1997. – Т. 1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – С. 319–331.

7. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентів України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія: І.А. Грицяк (співголова), Ю.П. Сурмін (співголова) та ін. – К., 2011. – 764 с.
8. Зародження громадянського суспільства – чеський приклад / Ондржей Цисарж, Франтішек Мікш, Іржи Навратіл, Катаржина Враблікова ; [пер. з чеської Л. Брзобогата ; відп. ред. К. Глоушкова]. – Brno, Česká republika : ČDK, 2008. – 81 с.
9. Зеленский В. Словарь аналитической психологи [Электронный ресурс] / В. Зеленский. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/11/word/arhetipy>.
10. Кин Дж. Демократия и гражданское общество / Джон Кин ; [пер. с англ., послесл. М.А. Абрамова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.
11. Коэн Д.Л. Гражданское общество и политическая теория / Д.Л. Коэн, Э. Арато ; [пер. с англ., общ. ред. И.И. Мюрберг]. – М. : Весь Мир, 2003. – 784 с.
12. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : [монографія] / О.І. Крюков ; за наук. ред. Е.А. Афоніна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 252 с.
13. Локк Д. Два трактата о правлении / Д. Локк // Антология мировой политической мысли : в 5 т.– М., 1997. – Т. 1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – С. 359–366.
14. Макиавелли Н. Государь : сочинения / Н. Макиавелли. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Фолио, 2001. – 656 с. – (Сер. : «Антология мысли»).
15. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1990. – 206 с.
16. Назарчук А.В. Социальные сети и трансформация политического порядка [Электронне видання] / А.В. Назарчук // Вестник аналитики. – 2007. – № 30 (4-2007). – Режим доступа : http://www.nazarchuk.com/p_16.html.
17. Новаченко Т.В. Архетипова парадигма керівника в державному управлінні : [монографія] / Т.В. Новиченко ; за наук. ред. Е.А. Афоніна ; Національна академія державного управління при Президентів України ; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. – К. : Вид-во ПП Лисенко М.М., 2013. – 320 с.
18. Олійник О.М. Глобальне та локальне як чинники формування феномена глокалізації / О.М. Олійник // Україна наукова : п'ята всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Київ, 23–25 грудня 2008 р. : зб. матеріалів : [в 2-х ч.]. – К., 2008. – Ч. 2. – С. 51–52.
19. Патнам Р.Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам – К. : Основи, 2001. – 302 с.
20. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / [А.І. Кудряченко, В.М. Бебик, В.І. Бортніков, Ф.М. Рудич та ін.] ; за заг. ред. д. і. н., проф. А.І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.
21. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: спроба політологічного аналізу / Ф. Рудич // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – № 2 (41) – С. 3–16.
22. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо // Антология мировой политической мысли : в 5 т. – М., 1997. – Т. 1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – С. 427–438.
23. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А.Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
24. Суший О.В. Психосоціальна культура державного управління : [монографія] / О.В. Суший ; Національна академія державного управління при Президентів України. – К. : Світогляд, 2012. – 344 с.
25. Тойнби А.Дж. Постигание истории : сборник. / А.Дж. Тойнби ; [пер. с англ. Е.Д. Жаркова]. – М. : Рольф, 2001. – 640 с.

26. Токвиль А. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль ; [пер. с франц., предисл. Гарольда Дж. Ласки]. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с.
27. Федотова Н.Г. От частных гражданских состояний к гражданскому обществу: исторический опыт конструирования символической основы гражданского общества / Н.Г. Федотова // В поисках гражданского общества. – Великий Новгород : НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2008. – Вып. 5. – С. 102–123. – (Сер. : «Научные доклады»).
28. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
29. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16–27.
30. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.Г. Юнг ; [пер. с англ.]. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
31. Alexander J.C. Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations / J.C. Alexander // In the book : Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization / ed. by Jeffrey C. Alexander. – London, 1998. – P. 1–19.
32. Coleman J.C. Social capital in the creation of human capital / J.C. Coleman // American Journal of Sociology. – 1994. – P. 95–120.
33. Edwards M. «Civil society» : the encyclopedia of informal education [Электронный ресурс] / M. Edwards. – 2005. – Режим доступа : www.infed.org/association/civil_society.htm. – Last updated : October 23, 2007.
34. Keane J. Introduction: Cities and Civil Society [Электронный ресурс] / John Keane. – Режим доступа : http://www.johnkeane.net/essays/essay_jk_cs_berlin_intro.htm.
35. Carothers T. Think Again: Civil Society [Электронный ресурс] / Thomas Carothers // Foreign Policy Magazine. – Winter edition 1999–2000. – № 117 – С. 18–29. – Режим доступа : <http://www.carnegieendowment.org/pdf/CivilSociety.pdf>.
36. The Virtual Society? The Social Impacts and Contexts of New Electronic Technologies Economic and Social Research Council, United Kingdom Revised Research Programme Proposal 1996 [Электронный ресурс] / Rob Shields ; (Adopted and subsequently directed by Prof. Steve Woolgar, Brunel University, UK) : The Virtual Society? Research Program 1997–2000. – Режим доступа : <http://virtualsociety.sbs.ox.ac.uk/intro.htm>.
37. Putnam R.D. Bowling Alone. The collapse and revival of American community / Robert D. Putnam. – New York : Simon and Schuster, 2000.